

**ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ РАДЯНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ 1920-Х РР. В СУЧАСНІЙ
РОСІЙСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ**

Загострення інтересу науковців до проблем історії інтелігенції, до визначення її функцій у суспільному житті, її ролі в національному просторі, врешті-решт, її відповідальності за долю країни в Росії традиційно припадає на переломні часи в історії держави. У громадській свідомості російського суспільства інтелігенція неподільно пов'язана з духовністю й сумлінням, на неї покладена відповідальність у виборі історичного шляху, у збереженні національних і культурних традицій. Таке усвідомлення її рольового призначення не вдалося зруйнувати навіть за радянських часів, коли інтелігенція була політично й соціально принижена, опинилась в ідеологічній заблокованості, в обтятому культурному просторі.

Утім, вона так і не була поборена й винищена, вже перебудовні проекти актуалізували її роль у суспільстві і, відповідно, поживали інтерес громадськості до неї.

У пострадянській Росії вивчення історії інтелігенції є одним з найпотужніших напрямків наукової історіографії, складає самостійний дослідницький напрямок – інтелігентознавство, – що успішно розвивається не тільки в столичних (Москва й Санкт-Петербург) академічних центрах, а й в глибинці, у провінції.

Наукові підстави нового російського історіописання інтелігенції зумовлені, принаймні, двома завданнями: по-перше, у радянській історіографічній спадщині проблеми інтелігенції не знайшли повного й об'єктивного осмислення через принизливе ставлення до неї як соціальної верстви; по-друге, потребою подолати російською історичною наукою відставання у вивченні феномену інтелігенції від зарубіжної (європейської).

У російському інтелігентознавстві підтримується інтерес до різних етапів історії інтелігенції, в тому числі й до періоду більшовицької нової економічної політики у 1920-і рр.

Однією з прикметних рис сучасної історіографічної ситуації є посилення тенденції до міждисциплінарного вивчення складних об'єктів й одночасне прагнення до відокремлення колишніх напрямків проблемної історіографії як самостійних галузей наукового знання у блоці вітчизняних гуманітарних досліджень.

На думку провідних спеціалістів, поворот до міждисциплінарного осмислення історії російської інтелігенції і її регіональних загонів не тільки можливий, але й необхідний як реалізація природної потреби науки в постійному пошуку. Однак він далеко не простий і не прямолінійний. Його втілення піддане діям внутрішніх закономірностей розвитку наукового знання і впливу зовнішніх факторів. Новий напрям (нова дисципліна), що визріває всередині традиційної історіографії і діє за сформованими в науковому співтоваристві правилами, має набрати певну критичну масу, щоб подолати силу інерції колишніх професійних стереотипів¹.

Оцінку стану історичної науки наприкінці 1990-х рр. подає А.П. Логунов у статті, що відкриває рубіжну збірку «Образи історіографії»². Він констатував важливу зміну провідного вектора руху думки сучасних російських істориків від колишнього соціального типу історіографічного проекту у напрямку до нового – інформаційно-культурного, що суголосне сучасним тенденціям зарубіжної історіографії. Історична наука, вийшовши з жорстких рамок соціального проекту, опинилась у ситуації відкритого діалогу з іншою історіографічною культурою й виробляє способи й прийоми гуманітаризації історичного знання³.

Відзначені автором ознаки виявились у роботі дослідницьких центрів з історії інтелігенції. Серед них авангардним було починання професора Іванівського державного університету професора В.С. Меметова щодо щорічних міжнародних конференцій з історії та теорії інтелігенції⁴.

Катеринбурзькі дослідники М.Є. Главацький та М.І. Кондрашова у 1994 р. в Уральському університеті розпочали проект «XX століття в долях інтелігенції Росії». Того ж року було проведено першу конференцію «Російська інтелігенція: XX ст.»⁵. Фактично тоді ж були окреслені проблемно-тематичні блоки всіх наступних конференцій. Проблема «Інтелігенція і влада» була предметом спеціального обговорення у 1996 р. , потім наскрізно була присутня у всіх наступних конференціях. Особливої гостроти їй надав один з висновків В.Л. Соскіна в 1994 р. Дослідник оцінював усю політику радянської влади стосовно інтелігенції як дискримінаційну від моменту встановлення радянського ладу⁶. На черговій конференції 2003 р. було запропоновано осмислити вивчення цієї проблеми на прикладі теми «Влада й художня інтелігенція»⁷. Уральські інтелігентознавці зосередились над осмисленням ролі інтелігенції у формуванні громадянського суспільства⁸. Тоді ж

був зроблений поворот до особистостей інтелігентів, які можна означити як «знакові» в історії Росії ХХ ст. Для засновників центру такою постаттю був В.Є. Грум-Гржимайло⁹.

Як певне підсумкове узагальнення, можна розглядати історіографічно-нарисову монографію М.Є. Главацького «Історія інтелігенції Росії як дослідницька проблема»¹⁰. Перший етюд, який автор назвав автором «Що ж таке, врешті, інтелігенція?», містить аналіз спалахів інтелектуальних суперечок навколо заголовкового поняття за сто років російської наукової й громадської думки. Суперечки про дефініцію, відновлені наприкінці 80-х рр., тривають і далі. Дослідники прагнули зрозуміти, чому так відбувається і де джерела чергової дискусійної хвилі. В.Г. Риженко таку періодичну актуалізацію проблеми дефініції пояснює не тільки загальнонауковою логікою, а й дією стереотипів мислення дослідників й особливостями сформованого у попередній період корпоративного наукового знання закритого типу. «Переконання у єдино можливому трактуванні поняття «інтелігенція» було головною прикметою належності до корпорації радянських істориків інтелігенції, – пише вона. – Воно ж видається нам важливим свідченням закритості відтворюваних у радянській історіографії теорій формування інтелігенції від впливу нових методологічних підходів, в тому числі народжуваних у «чужих» секторах науки, не кажучи вже про зміни в інших науках»¹¹. М.Є.Главацький також вважає, що не може бути єдиного визначення інтелігенції, сучасна наука має остаточно зректися від монодефініції. Він дотримується погляду про двоєдину природу інтелігенції, котра являє собою і соціальну спільноту працівників духовного виробництва, і спільноту культурну, отже, вона має культурно-історичний характер. Симпатії автора викликає позиція В.Л. Соскіна, який стверджує, що кожній епосі відповідає «своя» інтелігенція¹².

Другий розділ присвячений проблемі виселення з РСФРР у 1922 р. інаклюдної інтелігенції. Аналітичний огляд історичної літератури останніх п'ятнадцяти років дозволив досліднику виокремити як засадничу позицію цієї акції прямий зв'язок ідеології марксизму з вигнанням еліти інтелігенції з Росії. Автор наголошує на таких складниках цієї концепції, як антиінтелектуалізм, нігілістичне ставлення до розумової праці й духовної культури, а звідси й до інтелігенції як її активного суб'єкта й носія. М.Є.Главацький суголосний з висновком В.Л. Соскіна: виселення інтелігенції стало кульмінаційним моментом в утвердженні ідеологічного панування більшовизму¹³. Заслуговують на увагу його роздуми щодо «авторства» ідеї виселення. Науковець вважає, що пріоритет Леніна у темі «винуватості» інтелігенції не викликає сумнівів, проте роль його сподвижників у доведенні ідеї до реалізації належно ще не осмислена. Архівні документи, що стали доступними у 1990-і рр., дають право стверджувати, що саме партійці-інтелектуали були найбільш непримиренними до інтелігенції.

Не залишив поза увагою М.Є.Главацький питання про взаємини інтелігенції і влади. Історія Росії знає дві моделі поведінки інтелігенції. Перша передбачає відторгнення влади, взаємну конфронтацію. Друга вбачає у конформізмі цілком законне примирення інтересів шляхом обопільних поступок¹⁴. На проведеній у 1998 р. у Катеринбурзі, за ініціативою Є.М.Главацького, Всеросійській науковій конференції «Інтелігенція і конформізм» були піддані осуду обидві поведінкові позиції інтелігенції¹⁵. Головний доповідач С.А. Красильников виступив на захист конформізму з огляду інтеграційної ролі інтелігенції у зближенні позицій окремих соціальних груп і прошарків у єдиний соціум. Більшість учасників сприйняли цю позицію негативно, натомість організатор закликав уникати надмірно спрощеного розуміння конформізму. Дослідники мають з'ясувати, як виглядав конформізм на практиці: наскільки він співмірний з поняттями честі й гідності, де він є проявом природної адаптації, умовою соціалізації, а де пристосуванством¹⁶.

М.Є.Главацький спробував підбити лише попередні наслідки вивчення проблеми історії інтелігенції. Звідси явище незакінченості, іноді й схематизму викладу, що, однак, цілком відповідає заявленому жанрові історичних етюдів. На думку М.А.Фельдмана, книга являє спробу захистити російську інтелігенцію від надуманих багатьох в чому нападок, а також самоприниження інтелігенції після труднощів і поразок 90-х рр. ХХ ст.¹⁷

Омські дослідники ініціювали міждисциплінарне вивчення інтелігенції у контексті дослідження світу наукових і соціокультурних співтовариств, їх ролі в конструюванні загальноросійського й локального інтелектуального простору, у зміцненні їх зв'язків¹⁸.

Особливе місце в сучасній історіографії подає Центр інтелектуальної історії при Інституті загальної історії РАН, яким керує Л.Р.Рєпіна. Для розуміння особливостей процесу становлення інтелігентознавства корисно дослухатися до її думки про те, що кожна з нових дисциплін проходить три етапи: «початкову спеціалізацію у формі нової предметної орієнтації окремих дослідників, інституалізацію виокремлених галузей через створення асоціацій науковців і наступний етап її

закріплення на більш міцному ґрунті, у формальних університетських структурах»¹⁹. Узагальнення дослідницької діяльності академічних науковців відбилося у серії публікацій²⁰ та колективній монографії «Інтелігенція в історії: освічена людина в уявленнях і соціальній дійсності»²¹.

І.В. Сибіряков цілком слушно зауважив, що кількість праць, присвячених історії російської інтелігенції, зростає з року в рік, натомість кількість продуктивних ідей катастрофічно зменшується, при цьому «дослідники не просто працюють у жорстких рамках традиційних методологічних схем, але й фактично ігнорують існування нових підходів»²².

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Рыженко В.Г. Роль исследовательских центров в складывании современного интеллигентоведения. К 10-летию Центра «XX век в судьбах интеллигенции России» // Известия Уральского государственного университета. – 2004. – № 29. – С. 174; 2. Логунов А.П. Отечественная историографическая культура: современное состояние и тенденции трансформации // Образы историографии: Сб. ст. / Под ред. А.П. Логунова. – М., 2000; 3. Там само. – С. 37, 52-53; 4. Нравственный императив интеллигенции: прошлое, настоящее, будущее: Тез. докл. междуна р. науч.-тео р. конф., Иваново, 23–25 сент. 1998 г. – Иваново, 1998; 5. Российская интеллигенция: XX век: Тез. докл. и сообщ. науч. конф. / Отв. ред. В. Г. Чуфаров. – Екатеринбург, 1994; 6. Соскин В. Л. Власть и интеллигенция в 20-е гг.: политика партнерства или дискриминации? // Российская интеллигенция: XX век. – С. 135. 7. Раскатова Е.М. «Власть и художественная интеллигенция» как исследовательская проблема в отечественной историографии 1990–2000-х гг. // Культура и интеллигенция России XX века как исследовательская проблема: итоги и перспективы изучения: Тез. докл. науч. конф., посв. 85-летию со дня рожд. проф. Л. М. Зак и 70-летию со дня рожд. проф. В.Г. Чуфарова, 30–31 мая 2003 г. – Екатеринбург, 2003. – С. 162–164; 8. Интеллигенция и проблемы формирования гражданского общества в России: Тез. докл. Всерос. конф., 14–15 апр. 2000 г. – Екатеринбург, 2000; Российская интеллигенция: критика исторического опыта: Тез. докл. Всерос. конф. с междунар. участием, посв. 80-летию сб. «Смена вех». Екатеринбург, 1-2 июня 2001 г. – Екатеринбург, 2001; 9. Мазур В.А., Главацкий М.Е. Образ жизни и судьба В.Е. Грум-Гржимайло: к постановке проблемы // Культура и интеллигенция России XX века как исследовательская проблема: итоги и перспективы изучения. – С.82-84; 10. Главацкий М. Е. История интеллигенции России как исследовательская проблема: Историографические этюды. – Екатеринбург, 2003. – 160 с.; 11. Рыженко В.Г. Вказ. праця. – С.175 12. Главацкий М.Е. Вказ. праця. – С. 10,18,27; 13. Там само. – С. 121; 14. Там само. – С. 116; 15. Там само. – С. 121-123; 16. Там само. – С. 122,125,127; 17. Фельдман М.А. К проблеме интеллигенции // Известия Уральского государственного университета. – 2004. – №33; Гуманитарные науки. – Вып. 8. – С. 117; 18. Культура и интеллигенция России: социальная динамика, образы, мир научных сообществ (XVIII–XX вв.): Материалы 3-й Всерос. науч. конф. Т. 1. Научные сообщества в социокультурном пространстве России; Т. 2. Интеллигенция России: динамика, образы, потенциал местных культурных гнезд. – Омск, 1998; Культура и интеллигенция России: Интеллектуальное пространство: Провинция и Центр. XX век: Материалы 4-й Всерос. науч. конф., 27-28 сент. 2000 г. Т. 1. Исследования интеллектуального пространства в XX веке: теория и практика; Т. 2. Мир ученого в XX веке: корпоративные ценности и интеллектуальная среда. – Омск, 2000; Культура и интеллигенция России между рубежами веков: Метаморфозы творчества. Интеллектуальные ландшафты (конец XIX в. – начало XXI в.): Материалы V Всерос. науч. конф. с междуна р. участием. Омск, 29 сент. – 3 окт. 2003 г. – Омск, 2003; 19. Репина Л.П. «Новая историческая наука» и социальная история. – М., 1998; 20. Соколов А.В. Интеллигенция и интеллигентоведение // Клио. – Санкт-Петербург. – 2002. – №3 – С.9-10; Олейник О.Ю. Изучение проблем интеллигенции в 90-е годы: справ.-библ. информ. // Интеллигенция и ми р. – 2001. – №1. – С.91-100; Интеллигенция и народ: мате р. кругл. стола // Философские науки. – 1990. – №7. – С.51-56; 21. Интеллигенция в истории: образованный человек в представлениях и социальной действительности. – М., ИВИ РАН, 2001. – 312 с.; 22. Сибіряков І.В. Інтелігент і інтелігентоведення на рубежі ХХІ в.: неізбежний кризис і пути его преодолення // Інтелігент і інтелігентоведення на рубежі ХХІ века: итоги пройденного пути і перспективи: Тез. докл. X междунар. науч.-тео р. конф. – Иваново, 1999. – С.112–113.

В.П. Футала

МОЛОДІЖНИЙ РУХ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ 1920–1930-Х РР. У СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРИЧНІЙ НАУЦІ

За умов розбудови громадянського суспільства в незалежній Українській державі великого значення набуває ретроспективне відтворення об'єктивної картини суспільно-політичних процесів у країні, зокрема на її західних землях у міжвоєнний період ХХ ст. Вагомим чинником національного життя українства тоді були молодіжні організації. На жаль, кільком поколінням наших співвітчизників майже нічого не було відомо про їхнє існування (окрім, звісно, Комуністичної спілки молоді Західної України). На товариствах національного спрямування довгий час висіло тавро «буржуазно-націоналістичні організації», а систему виховання у них радянські дослідники